

АСПЕКТИ ВПЛИВУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЮРИДИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

Завгородній В. А.

ВСТУП

Вплив як багатогранний феномен є одним з основних чинників формування та функціонування багатьох суспільно-психологічних, політичних та правових явищ. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови цей термін трактується як дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета; а також сила влади, авторитету¹.

Зазначене дає підстави стверджувати про існування в структурі механізму впливу когось або чогось, що здійснює вплив та об'єкта, на який направлена його дія. Одним із різновидів такого впливу є правовий, що, на наше переконання, властивий і практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький суд, Суд Ради Європи), проте розуміння його сутності в доктрині права характеризується полісемічністю.

Варто відзначити, що вчені-теоретики часто розглядають правовий вплив у взаємозв'язку з правовим регулюванням, водночас більшість із них співвідносять ці категорії як загальне та часткове правове явище. Аналіз існуючих позицій правників з цього приводу дає можливість дійти висновків, що мають методологічне значення: а) правовий вплив – це різноаспектна дія юридичного феномену (права в різних його проявах) на свідомість та поведінку людей, що може відбуватися як без участі правового регулювання, так і одночасно з ним; б) враховуючи, що правий вплив в загальному та повному розумінні включає нормативний (регулятивний) аспект, в його структурі є місце і для правового регулювання; в) досягнення юридичної науки дозволяють виокремити такі аспекти (напрямки) правового впливу: інформаційний, психологічний, ціннісний, мотиваційний, соціальний, виховний, культурний, ідеологічний, нормативний.

Зазначене дозволяє перейти до з'ясування тих характерних рис, що притаманні впливу практики Страсбурзького суду на юридичну діяльність, уявлення про які неможливо сформувати без попереднього дослідження сутності різних аспектів такого впливу.

---

¹ Вплив. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2004. С. 160.

1. Інформаційно-психологічний вплив практики Європейського суду з прав людини

Принагідно зазначити, що вплив практики ЄСПЛ на юридичну діяльність розпочинається з моменту інформування відповідних суб'єктів про рішення Суду Ради Європи, що ухвалені проти як України, так і інших держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Водночас при отриманні такої інформації у суб'єктів юридичної діяльності одночасно формується відповідне ставлення до неї, а отже доцільним вважаємо дослідження інформаційного та психологічного аспектів впливу практики ЄСПЛ у комплексі.

Як слушно з цього приводу зауважують Л. Г. Чистоклетов та В. Й. Шишко, інформаційно-психологічний вплив є впливом словом, інформацією, що виокремлює основною метою пропаганду певних світоглядних ідей, поглядів, уявлень, переконань, із одночасним формуванням у людей позитивних або негативних емоцій, почуттів, масових психічних реакцій². Отже, у загальному розумінні інформаційно-психологічний вплив практики ЄСПЛ на юридичну діяльність можна представити як процес доведення до відповідних адресатів результатів волевиявлення Страсбурзького суду з метою зміни їх психічного ставлення до норм Конвенції та Протоколів до неї.

Зазначене дає підстави стверджувати, що джерелом такого впливу є рішення ЄСПЛ, з яких безпосередньо черпається інформація про зміст та обсяг конвенційних прав і свобод людини. Правові позиції, як складову частину таких рішень та результат правороз'яснювальної діяльності Суду Ради Європи, слід розглядати правовими засобами впливу, зважаючи на те, що вони є юридичним інструментарієм ЄСПЛ при вирішенні соціального конфлікту, який виник між людиною та державою, що також дозволяють збагнути цінність конвенційних норм як регулятора суспільних відносин та реалізувати їх потенціал.

Правові позиції Страсбурзького суду також варто розглядати і різновидом правової інформації, що як певні кодовані Судом Ради Європи юридичні сигнали доносяться до суб'єктів права і уособлюють собою зміст інформаційного впливу практики ЄСПЛ. На підтвердження нашої позиції наведемо результати дослідження О. В. Харченко, який під правовою інформацією пропонує розуміти знакові комбінації у

---

² Чистоклетов Л. Г., Шишко В. Й. Інформаційно-психологічні впливи як невід'ємна складова парадигми інформаційної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія психологічна)*, 2012. № 2 (1). С. 186.

формі відомостей та/або даних, що є об'єктами публічного або приватного інтересу³.

Вважаємо, що дослідження інформаційно-психологічного аспекту впливу практики ЄСПЛ на юридичну діяльність не можливе без з'ясування його складових, якими з огляду на існуючі доктринальні дослідження з цього приводу, є: суб'єкт впливу, об'єкт впливу, цілі впливу, методи впливу.

Джерелом інформаційно-психологічного впливу практики ЄСПЛ в інституційному аспекті безпосередньо є сам Страсбурзький суд, що, ухвалюючи рішення, формує правові позиції. Разом з тим неабияку роль відіграють і суб'єкти, що сприяють інформаційно-психологічному впливу практики ЄСПЛ. Ними є як органи влади держави-учасниці Конвенції, так і інші суб'єкти (наприклад, правозахисні громадські організації, наукові та навчальні установи, адвокатські об'єднання тощо), які виконують важливу функцію ретрансляції правових позицій Суду Ради Європи шляхом їх оприлюднення та доведення до широкого загалу. На наше переконання, саме останні, зважаючи на наявні у них ресурси (людські, матеріально-технічні, фінансові тощо) отримавши інформацію про ухвалені Страсбурзьким судом рішення можуть значно розширити масштаб її подальшої передачі як в заданому, так інших напрямках, збільшуючи коло адресатів.

Об'єктом інформаційно-психологічного впливу практики ЄСПЛ є правосвідомість та поведінка суб'єктів юридичної діяльності.

Традиційний підхід до структури правосвідомості, дозволяє виокремити такі його складові: 1) правову психологію, під якою в рамках нашого дослідження необхідно розуміти сукупність почуттів та емоцій, що виражають ставлення суб'єктів до правових позицій ЄСПЛ як явища правової дійсності; 2) правову ідеологію, що являє собою сукупність ідей, теорій, концепцій, які відображають осмислення правових позицій ЄСПЛ та усвідомлення їх змісту і сутності; 3) поведінкова складова, що являє собою процес урахування правових позицій ЄСПЛ при здійсненні юридичної діяльності.

Важливою в аспекті розгляду цього питання є мета інформаційно-психологічний впливу, якою, на наше переконання, є: 1) доведення сформульованих правових позицій Суду Ради Європи до суб'єктів, які на професійній основі здійснюють юридичну діяльність в Україні; 2) формування у таких суб'єктів поглядів на зміст та обсяг конвенційних прав і свобод людини в їх інтерпретації ЄСПЛ, а також гарантії їх реалізації; 3) утвердження у суб'єктів юридичної діяльності правових

---

³ Харченко О. В. Поняття «інформація» в юридичній науці та законодавстві України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 120.

настанов щодо необхідності обов'язкового урахування результатів правороз'яснювальної діяльності Страсбурзького суду в повсякденній правничій теоретичній та практичній діяльності; 4) формування конвенційного мислення, в основі якого лежить принцип верховенства права, а не ідея верховенства закону.

Доречною в аспекті нашого дослідження вважаємо позицію О. О. Немцевої, яка наголошує, що цілі інформаційно-психологічного впливу визначають характер цього процесу та методи, завдяки яким його буде здійснено, вони залежать від інтересів суб'єктів⁴.

В юридичній психології традиційно розглядають такі методи психологічного впливу, як: переконання, рефлексія та навіювання⁵.

Переконані, що саме рефлексія має стати ключовим методом інформаційно-психологічного впливу практики ЄСПЛ на правосвідомість суб'єктів юридичної діяльності, зважаючи на те, що вона дозволяє: а) усвідомити особливості, умови та проблеми, які виникають при дотриманні та виконанні норм Конвенції з урахуванням правових позицій Страсбурзького суду; б) проаналізувати власні професійні дії на предмет їх відповідності конвенційній системі захисту прав людини; в) визначити ефективний алгоритм подальшого руху суб'єктів у сфері захисту прав людини. Разом з тим цей метод впливу на об'єкт (правосвідомість) не потребує участі в цьому процесі будь-яких зовнішніх чинників впливу та напряду залежить від внутрішніх установок суб'єктів юридичної діяльності.

Значимим для інформаційно-психологічного впливу є і метод переконання.

Цей метод інформаційно-психологічного впливу практики ЄСПЛ може бути застосований суб'єктами-ретрансляторами правових позицій ЄСПЛ шляхом безпосереднього вербального контакту з суб'єктами юридичної діяльності. Його успішне застосування у результаті призводить до: а) включення правових позицій ЄСПЛ як юридичної матриці до системи аргументації суб'єктів юридичної діяльності при ухваленні рішень; б) трансформації світогляду таких суб'єктів на права людини як найвищу соціальну цінність, корегування підходів оцінки конкретної ситуації, пов'язаної з їх порушенням; в) зміни мотиваційної основи поведінки суб'єктів юридичної діяльності.

На противагу методу переконання виокремлюють такий метод впливу, як навіювання. Аналіз сутності вказаного методу дає підстави

---

⁴ Немцева О. О. Структура інформаційно-психологічного впливу. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2015. № 4. С. 44.

⁵ Бедь В. В. *Юридична психологія: навч. посіб.* 2-ге вид., стереотип. Львів: Новий світ – 2000, 2004. С. 43-49.

стверджувати про те, що його застосування для досягнення мети інформаційно-психологічного впливу практики ЄСПЛ є неприйнятним, зважаючи на таке: а) у суб'єктів юридичної діяльності, правосвідомість яких здебільшого формувалась під впливом позитивістської (нормативістської) концепції до розуміння права, здебільшого існує критичне ставлення до правових позицій Страсбурзького суду, як до чогось стороннього та необов'язкового для урахування; б) придушення волі суб'єктів юридичної діяльності чи її підпорядкування положенням, викладеним в рішеннях ЄСПЛ, є недосяжною метою, зважаючи на субсидіарну роль Суду Ради Європи та відсутність механізму юридичної відповідальності за ігнорування його правових позицій на національному рівні.

Отже, досліджуваному аспекту впливу практики ЄСПЛ притаманні такі характерні риси: 1) джерелом впливу в інституційному аспекті є Страсбурзький суд, у формально-юридичному – результати діяльності Суду Ради Європи, що об'єктивовані в його рішеннях; 2) засобами впливу, з одного боку, є правові позиції як складові мотивувальної частини його рішень, з іншого – ретранслятори правових позицій Суду Ради Європи, що сприяють інформуванню правників про результати правоінтерпретаційної діяльності ЄСПЛ; 3) об'єктом інформаційно-психологічного впливу практики Страсбурзького суду виступає правосвідомість суб'єктів юридичної діяльності та їх юридично значуща поведінка; 4) дієвими методами впливу є рефлексія та переконання; 5) цілями інформаційно-психологічного впливу практики ЄСПЛ є: а) доведення сформульованих правових позицій Страсбурзького суду до суб'єктів, які на професійній основі здійснюють юридичну діяльність в Україні; б) формування у таких суб'єктів уявлень про зміст та обсяг конвенційних прав і свобод людини, а також гарантії їх дотримання; в) утвердження у суб'єктів юридичної діяльності правових настанов щодо необхідності обов'язкового урахування результатів правороз'яснювальної діяльності ЄСПЛ в повсякденній правничій теорії та практиці.

2. Соціально-правовий вплив практики Європейського суду з прав людини

Одним із аспектів впливу практики ЄСПЛ на суб'єктів юридичної діяльності є соціально-правовий, що попередньо не досліджувався в юридичній науці. Вихідною категорією для здійснення характеристики цього аспекту впливу вважаємо «соціальний вплив», який в наукових джерелах характеризується по-різному. Узагальнення існуючих наукових позицій вчених дозволяє виокремити такі основні підходи до

його розуміння: а) дія на людину; б) спроба зміни думок і дій людини; в) кооперація між джерелом і адресатом впливу; г) комунікація, спрямована на зміну уявлень людини; д) асиметричні відносини між людьми; е) тиск однієї людини на іншу з метою зміни у неї знань, установок, поведінки або емоцій про те чи інше явище.

Зазначене та попередньо отримані результати дослідження сутності поняття «вплив практики ЄСПЛ на юридичну діяльність» дають змогу дійти висновку, що його соціальний-правовий аспект характеризується дією правових позицій ЄСПЛ на правосвідомість та поведінку суб'єктів юридичної діяльності, результатом чого є позитивні зміни у взаємовідносинах між громадянським суспільством (або окремими його представниками) та правовою державою, як наслідок утвердження ідеї верховенства права, цінності конвенційних прав людини та її основоположних свобод в національній правовій системі України.

Вважаємо, що усвідомлення дійсного змісту та обсягу конвенційних прав і свобод людини в їх інтерпретації Страсбурзьким судом у результаті призводить до активізації дій щодо їх захисту не лише суб'єктами, які на професійній основі здійснюють юридичну діяльність. Підтвердженням цьому є ті позитивні зміни в соціумі, які відбуваються під впливом правових позицій ЄСПЛ.

Наприклад, у політичній сфері можна споглядати зміни в суспільному житті при реалізації суб'єктами права таких важливих політичних прав людини, як участь у мирних зібраннях та виборах.

Свідченням цьому є результати дослідження М. Середи, який зазначає, що прецеденти, встановлені Європейським судом з прав людини у справах «Веренцов проти України» (Vyerentsov v. Ukraine, no. 20372/11, ECHR, 11 April 2013) та «Шмушкович проти України» (Shmushkovych v. Ukraine, no. 3276/10, ECHR, 14 November 2013), використовуються активістами при оскарженні законності актів місцевих органів влади, які обмежують право громадян на проведення мирних зібрань у різних містах, серед яких Полтава та Харків. Водночас суттєво зменшився і відсоток судових заборон мирних зібрань. Так, у 2015 році суди заборонили лише 19 зібрань (51 %), що є значним прогресом порівняно з відсотком судових заборон у 2011 (89 %), 2012 (88 %), 2013 і 2014 роках (по 83 %). Відносно позитивною для організаторів мирних зібрань у 2015 році була практика апеляційних судів та Вищого адміністративного суду України. У чотирьох з семи випадків апеляційні суди приймали рішення на користь організаторів зібрань. Вищий адміністративний суд України був на боці організаторів зібрань у двох з трьох випадків⁶.

---

⁶ Середи М. Мирні зібрання у практиці адміністративних судів 2015: масштаби змінилися, проблеми лишилися. Центр політико-правових реформ. URL:

Аналіз зазначених результатів соціологічного дослідження дає підстави стверджувати, що суспільство, не очікуючи реакції держави на вказані в рішеннях Страсбурзького суду недоліки чинного національного законодавства щодо врегулювання порядку проведення мирних зібрань, оскаржує рішення органів публічної влади спираючись на правові позиції ЄСПЛ, і, таким чином, ще раз додатково наголошує на їх вагомості при забезпеченні і гарантуванні прав людини. Водночас судді, ухвалюючи рішення у зв'язку з надходженням відповідних позовів, не ігнорують висновки ЄСПЛ, що вказує на позитивні зрушення соціально-правового характеру, які відбуваються під впливом практики Страсбурзького суду.

Соціально-правовий аспект впливу практики ЄСПЛ на економічну сферу життєдіяльності суспільства яскраво простежується і через нове усвідомлення суб'єктами правовідносин змісту таких юридичних категорій, як «майно» та «власність» в їх інтерпретації ЄСПЛ, що, як відомо, є основою будь-якої економічної системи.

Як стверджує О. А. Мірошніченко, кількість скарг щодо захисту права власності (всіх держав-учасниць) у ЄСПЛ сягає 13,35 % за період з 1959 року по 2012 рік. Захист цього права посідає друге місце після скарг щодо справедливого судового розгляду (ст. 6 ЄКПЛ), які займають 45,01 % від всіх скарг, які надійшли до суду протягом періоду 1959–2012 рік. Якщо конкретизувати ці дані, то станом на 2012 рік проти України було подано 305 скарг громадян на підставі ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції⁷.

Зазначені кількісні показники вказують, що сформовані ЄСПЛ правові позиції у таких відомих справах, як «Бейєлер проти Італії» (1996 року), «Броньовський проти Польщі» (2004 року), «Копецький проти Словаччини» (2004 р.) та ін., обумовили переосмислення громадянами України обсягу та змісту права на власність, активізували процеси звернення до ЄСПЛ і, як наслідок, ухвалення проти України вже більш ніж 150 рішень по ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Результати впливу практики ЄСПЛ на сімейну сферу суспільного життя передусім яскраво проявляються у змінах до сутнісного розуміння таких соціально-правових інститутів, як «сім'я» та «усиновлення».

Так, наприклад, дві гомосексуальні пари з України подали позов до ЄСПЛ з вимогою визнання в Україні одностатевих партнерств на рівні шлюбу, посилаючись на рішення ЄСПЛ у справі “Schalk and Kopf v.

<http://pravo.org.ua/ua/news/20871282-mirni-zibrannya-u-praktitsi-administrativnih-sudiv-2015-masshtabi-zminilisy,-problemi-lisilisy>.

⁷ Мірошніченко О. А. Право власності в розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. № 2. С. 371.

Austria” (no. 30141/04, ECHR 2010), в якому ЄСПЛ визнав, що відносини співжиття одностатевої пари, яка живе в стабільному “de facto” партнерстві, підпадає під поняття «сімейного життя»⁸. На переконання заявників, різниця в правах між одностатевими і різностатевими парами не переслідує законних цілей і є дискримінаційною, оскільки не має розумного виправдання.

Такі звернення до Суду Ради Європи, зважаючи на прецедентний характер його рішень, потенційно можуть мати позитивні результати для скажників, оскільки схожі питання вже були предметом розгляду ЄСПЛ у справах: «Карнер проти Австрії», в якому ЄСПЛ зазначив, що держава має забезпечувати захист прав традиційного подружжя, при цьому не порушуючи права гомосексуальних пар; «Оліярі та інші проти Італії», в якому ЄСПЛ ухвалив рішення, яким зобов’язав законодавчо створити форму союзу, відмінну від шлюбу, але таку, яка узаконює союз одностатевих пар, адже «право на союз має бути у всіх пар, включаючи одностатеві».

Як зауважує Г. Журавльова, гостро постає і питання стосовно усиновлення або спільного виховання дітей представниками ЛГБТ-спільноти. За даними соціальних опитувань, жителі України здебільшого виступають проти усиновлення дітей одностатевими парами чи самотніми особами, представниками ЛГБТ-спільноти, пов’язуючи усиновлення за таких обставин з наслідком у вигляді виникнення в дитій гомосексуальної орієнтації чи зміни гендерної ідентичності⁹.

Правові норми, що уможливають подібне усиновлення, містяться і в Європейській конвенції про усиновлення дітей, яку 15.02.2011 було ратифіковано Українським парламентом, хоча й з відповідними застереженнями.

Зважаючи на підвищений інтерес суспільства до цього питання, у своєму роз’ясненні від 14.04.2011 Міністерство юстиції України зазначило, що у зв’язку з численними зверненнями громадян стосовно начебто можливості усиновлення дітей одностатевими парами та щодо зміни визначення поняття шлюбу у зв’язку з прийняттям Закону України «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)», Міністерство юстиції повідомляє, що держави можуть поширювати дію цієї Конвенції на одностатеві пари, які одружені або перебувають у зареєстрованому партнерстві. Вони також можуть поширювати дію цієї Конвенції на різностатеві й одностатеві пари, які

---

⁸ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі “Schalk and Kopf v. Austria” від 24.06.2010 (Application № 30141/04). URL: <http://hudoc.echr.coe.int>.

⁹ Журавльова Г. Принцип гендерної рівності: Україна та міжнародний досвід. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 2/1. С. 67.

разом проживають у постійних стосунках. Проте зазначена стаття дає право (а не встановлює обов'язок) державам, враховуючи їх національне законодавство, поширювати дію цієї Конвенції на одностатеві пари¹⁰.

Аналіз зазначених вище документів дає підстави стверджувати, що органи державної влади, які водночас є суб'єктами юридичної діяльності, постійно перебувають під натиском частини соціуму, що формує свої вимоги як на основі положень міжнародних договорів, так і правових позицій Страсбурзького суду. Однак мають шукати компроміс, враховуючи думку більшості населення держави.

Переконані, що соціально-правовий аспект впливу практики ЄСПЛ також тісно пов'язаний із формуванням в Україні громадянського суспільства.

Зважаючи на запропоновані О. В. Скрипнюком риси, що притаманні сучасному громадянському суспільству, а саме: а) висока політична культура членів суспільства у поєднанні з високим розвитком політичних, економічних, правових та культурних відносин; б) включеність до сфери громадянського суспільства всього життя громадян, а також та частина суспільного життя, що не регулюється політичними нормами; в) повнота прав і свобод самостійного громадянина, які захищаються системою загальнодержавного та міжнародного права; г) широкий розвиток інститутів самоврядування; д) розвиток економіки на засадах приватної та колективної власності¹¹, роль практики Суду Ради Європи в процесі його формування важко переоцінити.

Це, передусім, пов'язано з тим, що під впливом правових позицій ЄСПЛ формується нове конвенційне мислення, яке дозволяє членам суспільства усвідомити дійсні європейські цінності, досягнути актуальний зміст та обсяг прав і свобод людини, визначити для себе ефективний алгоритм дій для їх захисту, створювати умови для недопущення їх порушення. І тільки за таких обставин доцільно говорити про повноту прав і свобод людини, що забезпечуються не лише через їх формальне закріплення в Конституції України чи Конвенції, а й їх не ілюзорність та реальність для кожної людини.

Становлення громадянського суспільства в Україні не є можливим без одночасного покращення і рівня якості життя людей.

Дослідниками виокремлено такі підсистеми якості життя українського населення: а) якість громадського життя; б) якість трудового

---

¹⁰ Щодо змін у законодавстві у зв'язку з ратифікацією Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої): Роз'яснення Міністерства юстиції України від 14.04.2011 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0027323-11>.

¹¹ Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монографія. Київ, 2000. С. 396.

життя; в) якість сімейного життя; г) якість особистого життя, забезпечення високого рівня яких залежить від розвитку громадянського суспільства. Репрезентуючи інтереси різних прошарків населення, громадянське суспільство є гармонічною складовою суспільно-політичного середовища. З іншого боку, вкрай важливою у контексті забезпечення якості життя є можливість вільного висловлювання людиною власних політичних уподобань, своєї громадянської позиції¹².

Вважаємо, що кожна із зазначених підсистем якості життя напряму залежна від рівня гарантування в Україні відповідних конвенційних прав і основоположних свобод людини, що неможливо без урахування правових позицій ЄСПЛ суб'єктами, що наділені державно-владними повноваженнями.

Вищевикладене дає змогу виокремити суттєві риси, що притаманні соціально-правовому аспекту впливу практики ЄСПЛ: 1) об'єктом впливу є як свідомість і поведінка суб'єктів юридичної діяльності, так і тих учасників суспільного життя, які здійснюють професійну діяльність не на професійній основі, а добровільній чи за покликанням; 2) зумовлює зміни у взаємовідносинах (взаємних зв'язках) між громадянським суспільством та правовою державою; 3) проявляється в різних сферах життєдіяльності суспільства (політичній, економічній, сімейній та ін.); 4) є чинником змін якості життя людей та формування в Україні громадянського суспільства.

3. Охоронний вплив практики Європейського суду з прав людини

Ухвалення ЄСПЛ рішень по суті справи є підставою для запуску державою-відповідачем механізму відновлення порушеного права скаржника та недопущення повторного порушення конвенційних прав та/або свобод людини, а отже одним із аспектів впливу практики Страсбурзького суду на юридичну діяльність є охоронний.

Переконані, що об'єктом охоронного впливу практики ЄСПЛ є правосвідомість та поведінка як працівників правоохоронних органів, так і інших суб'єктів, що дотичні до здійснення правоохоронної функції. Однак слід наголосити, що охоронний вплив практики Суду Ради Європи передусім адресований суб'єктам правоохоронних відносин, якими переважно є правоохоронні органи, їх службові і посадові особи, а також потерпілі від їх дій та рішень, що визнані ЄСПЛ як такі, що порушують конвенційні положення.

Засобом здійснення правоохоронної функції держави є правоохоронні відносини, під якими розуміють правову форму соціальної

---

¹² Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь / Лібанова Е. М. та ін. Київ, 2013. С. 25-26.

взаємодії право-дієздатних суб'єктів, що має владний характер, детермінована фактом вчинення правопорушення і має на меті його попередження чи припинення, відновлення порушеного права, притягнення правопорушника до певного виду юридичної відповідальності та уможливорює примусове виконання ним суб'єктивного юридичного обов'язку, передбаченого законом або договором і опосередкованого правозастосовним актом¹³. Правоохоронні відносини, як і будь-які інші правовідносини, виникають, змінюються та припиняються у зв'язку з наявністю юридичних фактів.

Констатація ЄСПЛ у своїй постанові, що набула властивості остаточної, порушення норм Конвенції з боку держави, на наш погляд, і є тим преюдиціальним фактом, що, по-перше, виключає можливість держави-відповідача оспорювати таке рішення; по-друге, слугує підставою для виникнення нових правоохоронних відносин, в межах яких уповноважені державні органи зобов'язані вжити заходів індивідуального характеру стосовно тих осіб, чії діяння призвели до порушення конвенційних прав скажника.

Огляд норм чинного національного законодавства дозволяє дійти висновку, що координація вжиття таких заходів повинна бути покладена на прокуратуру, однією з конституційних функцій якої є нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку. На наше переконання, саме прокурори мають ініціювати та проводити службові розслідування щодо фактів порушення суб'єктами правоохоронної діяльності конвенційних прав і свобод людини, які констатовані ЄСПЛ у його постановках. У діючих регіональних прокуратурах доцільним є призначення спеціалізованих прокурорів, що мають бути відповідальні за усунення виявлених ЄСПЛ порушень та їх першопричин.

Встановлення Страсбурзьким судом факту порушення норм Конвенції беззаперечно є і наслідком незадовільної діяльності національної судової системи, що не змогла захистити або відновити порушені державою конвенційні права та/або свободи людини на національному рівні. Тому логічним постає питання про виникнення правоохоронних відносин між державою в цілому та представниками судової гілки влади в аспекті дисциплінарної відповідальності суддів та недопущення в подальшому ухвалення ними рішень без урахування правових позицій ЄСПЛ. У зв'язку з цим вважаємо, що постанови ЄСПЛ проти України, в яких Страсбурзьким судом констатовано факт порушення конвенційних норм, мають бути юридичною підставою і для відкриття

---

¹³ Сердюк І. А. Основи теорії правоохоронних відносин : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2010. С. 162–163.

дисциплінарного провадження щодо суддів з боку Вищої ради правосуддя (далі – ВРП).

Ознайомлення з результатами діяльності цього державного органу за 2017–2022 роки вказує на те, що правові позиції ЄСПЛ дедалі більше стають правовим засобом, який використовується ним при розгляді скарг на рішення національних судів.

Так, наприклад, при розгляді скарги на рішення судді Вищого адміністративного суду України Перша Дисциплінарна палата ВРП дійшла висновку, що при постановленні ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження суддя допустив порушення норм процесуального права, яке полягає у незазначенні мотивів ухвалення судового рішення та неврахуванні правових позицій ЄСПЛ у цьому питанні¹⁴. Згодом Перша Дисциплінарна палата ВРП притягнула цього суддю до дисциплінарної відповідальності, винісши йому попередження¹⁵.

На наше переконання, саме така постійна практика дисциплінарних органів ВРП може стати ефективною на шляху до подолання правового нігілізму щодо практики Суду Ради Європи серед суддів України. Разом з тим у разі, якщо рішенням національного суду було завдано суттєву шкоду скаржнику, що звертався до Страсбурзького суду, судді першої та/або апеляційної інстанції за рішенням ВРП мають бути тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя строком від 2 до 4 місяців з направленням до Національної школи суддів України з метою проходження курсу підвищення кваліфікації з питань дотримання та виконання норм Конвенції в їх тлумаченні Страсбурзьким судом та подальшим кваліфікаційним оцінюванням здатності судді здійснювати правосуддя на засадах верховенства права.

Вищезазначене дозволяє дійти висновку про необхідність запровадження солідарної відповідальності для всіх службових та посадових осіб, чії дії або рішення призвели до звернення в Суд Ради Європи та констатацію останнім факту порушення конвенційних прав або основоположних свобод людини.

В рамках розгляду особливостей юридичної відповідальності за порушення приписів Конвенції актуальним постає питання про відшкодування коштів, що виплачені з державного бюджету на виконання постанов Страсбурзького суду.

---

¹⁴ Про відкриття дисциплінарної справи стосовно судді Вищого адміністративного суду України: Ухвала Першої дисциплінарної палати Вищої Ради правосуддя від 17 лютого 2017 року № 280/1дп/15-17. URL: http://www.vru.gov.ua/add_text/226.

¹⁵ Рішення Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 2 листопада 2017 року № 3549/1дп/15-17. URL: http://www.vru.gov.ua/add_text/226.

Відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» позивачем у справах про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виплати відшкодування, виступає Орган представництва, який зобов'язаний протягом шести місяців з моменту, визначеного в частині четвертій ст. 8 цього Закону (з дня списання на вказаний стягувачем банківський рахунок коштів), звернутися до суду з відповідним позовом. Загальний строк позовної давності для звернення з такими позовами визначається відповідно до Цивільного кодексу України¹⁶.

Аналіз змісту зазначеної норми статті Закону зумовлює виникнення двох логічних запитань, а саме: 1) до якого суду має звернутися Орган представництва; 2) які службові чи посадові особи органів державної влади є відповідачами при розгляді такого позову. І саме така нормативна абстрактність, на наш погляд, призводить до ситуації, коли Орган представництва не подав досі жодного подібного позову до національного суду.

Спробою врегулювати деякі питання щодо повернення виплачених грошових коштів державному бюджету є прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 18.09.2018, що набув чинності 04.11.2018. Ним вносяться доповнення до ч. 2 ст. 130 Кримінального процесуального кодексу наступного змісту: «держава, відшкодувавши шкоду, завдану слідчим, прокурором, застосовує право зворотної вимоги до цих осіб у разі встановлення в їхніх діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, або дисциплінарного проступку незалежно від спливу строків застосування та дії дисциплінарного стягнення»¹⁷.

Беззаперечною новелою цієї частини статті кодексу є можливість застосування процедури регресної вимоги грошових коштів до службових або посадових осіб у разі вчинення ними не тільки злочину, але й дисциплінарного делікту. При цьому законодавець фактично допускає той факт, що із кола суб'єктів, визначених у ч. 1 ст. 130 КПК, припуститися правозастосовної помилки може лише суд, уникнувши

---

¹⁶ Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

¹⁷ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 18.09.2018 № 2548-VIII.URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2548>.

таким чином регресу завданої шкоди. Такий підхід суб'єкта нормотворення, по-перше, виводить з-під відповідальності суддів, по-друге, свідчить про колізію норм між частиною 1 та 2 ст. 130 Кодексу.

На наше переконання, існуючий масовий потік звернень українських громадян до ЄСПЛ передусім є яскравим свідченням того, як функціонує національна судова система і як її неефективність призводить до системної констатації Судом Ради Європи порушень конвенційних прав людини та виплати справедливої сатисфакції. Відповідно, між результатами дій суддів України, що відображаються в їх правових актах, та наслідками, якими є виплати з державного бюджету на виконання рішень ЄСПЛ, існує причинно-наслідковий зв'язок, що притаманний правопорушенню. А отже, ті судді, що при ухваленні рішень не забезпечили дотримання та виконання норм Конвенції в їх тлумаченні Страсбурзьким судом, поряд з іншими службовими та посадовими особами, чії безпосередні дії призвели до порушення конвенційних прав і свобод людини, мають нести солідарну матеріальну відповідальність та відшкодувати відповідні збитки державному бюджету.

Більше того, існують випадки, коли сам суддя, який діє від імені держави, є єдиним порушником конвенційних прав чи свобод людини (наприклад, коли слідчий-суддя за клопотанням слідчого Національної поліції ухвалює рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту особи, а потім ЄСПЛ у своєму рішенні приходять до висновку, що в конкретному випадку було порушено гарантовані Конвенцією свободи людини).

Зважаючи на зазначене, у тому випадку коли Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя вирішить притягнути до дисциплінарної відповідальності суддю з підстав неврахування ним при ухваленні рішення практики ЄСПЛ, що призвело до констатації порушення прав людини в Суді Ради Європи, до такого судді має бути застосовано процедуру регресу. Ініціювати дисциплінарне провадження перед ВРП має Орган представництва (Міністерство юстиції) після отримання ним постанови ЄСПЛ, що набула властивості остаточної. Позов про відшкодування збитків державному бюджету, у зв'язку з виконанням рішення ЄСПЛ, суддею чи іншими посадовими особами має бути предметом розгляду Верховного Суду, оскільки саме цей суд є однією з ключових інституцій в механізмі імплементації постанов ЄСПЛ в Україні.

Важливим питанням в рамках нашого дослідження є результативність охоронного аспекту впливу практики ЄСПЛ для суб'єктів права, що визнані потерпілими від дій та рішень органів публічної влади. Законодавством України передбачено два ключових заходи індивідуального характеру, що здійснюються з боку держави при виконанні

рішень ЄСПЛ, а саме: виплата справедливої сатисфакції та відновлення порушеного права шляхом перегляду справи, реалізація яких напряму залежить від вчинення потерпілим (стягувачем) активних дій.

Однак якщо неподання стягувачем заяви про виплату відшкодування згідно з законом не є перешкодою для виконання рішення, то обов'язковою умовою для запуску процедури відновлення порушеного права шляхом перегляду справи є подача відповідної заяви до Верховного Суду протягом встановлених відповідними кодексами строків (не пізніше 1–3 місяців з дня, коли особі стало відомо про остаточне рішення Міжнародного суду).

Вважаємо такий підхід законодавця малоєфективним, оскільки залежність перегляду справи від бажання або рівня правосвідомості потерпілого призводить до часткового відновлення порушених прав людини в рамках лише матеріальної компенсації та не сприяє запобіганню їх порушень у майбутньому. Так, наприклад, у 2015 році до Верховного Суду України надійшло 21 таке звернення про перегляд справи (з 51 справи проти України, в яких констатовано факт порушення), а в 2016 році – 36 звернень (з 73 рішень проти України, в яких констатовано факт порушення Конвенції)¹⁸. Ці кількісні показники вказують на те, що більш ніж 50 % констатованих ЄСПЛ порушень прав людини не були предметом перегляду вищої судової інстанції України.

Зважаючи на слабкий рівень захисту конвенційних прав людини в нашій державі, що обумовлений в тому числі відсутністю єдності національної судової практики, доцільним є запровадження на законодавчому рівні обов'язкового перегляду справи Верховним судом з підстави констатації ЄСПЛ у своєму рішенні порушення норм Конвенції. Щоправда, законодавством має бути передбачений механізм, за якого скаржник не тільки повідомляється про перегляд його справи, але й має можливість відмовитися від такого перегляду.

Актуальними в цьому аспекті є положення проекту Закону № 8607 від 13.07.2018, яким пропонується внести зміни до процесуальних кодексів та доповнити їх відповідні статті абзацами такого змісту: «У разі ухвалення нового судового рішення у зв'язку з рішенням Європейського суду з прав людини таке рішення Верховного Суду має містити результати відповідного аналізу з метою встановлення та усунення в подальшому недоліків судового процесу, які призвели до

---

¹⁸ Чому ЄСПЛ у рішенні по справі «Устименко проти України» констатував порушення національними судами принципу правової визначеності. URL: <https://protocol.ua>.

порушень прав заявника, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»¹⁹.

Однак слід наголосити, що важливим з боку Верховного Суду є встановлення при перегляді справи не лише недоліків судового процесу, що призвели до порушень конвенційних прав і свобод, але й недоліків врегулювання суспільних відносин нормами матеріального права, застосування яких суддями інших інстанцій зумовлює порушення норм Конвенції. Більше того, наявність таких повноважень у вищій судовій інстанції актуалізує питання про розширення кола суб'єктів законодавчої ініціативи, наділивши цим правом Верховний Суд, який, виявивши відповідні недоліки чинного законодавства щодо його невідповідності Конвенції та практиці ЄСПЛ, міг би напряму звернутися до парламенту із відповідним законопроектом.

На основі вищевикладеного можна виокремити риси, що притаманні охоронному аспекту впливу практики ЄСПЛ: 1) за своєю юридичною природою є явищем динамічним; 2) являє собою дію рішень ЄСПЛ та її результат; 3) об'єктом цієї дії є юридично значуща поведінка правоохоронних органів держави, їх службових та посадових осіб; 4) спрямованість цієї дії на відновлення прав скажника, припинення триваючих порушень прав людини, притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні конвенційних прав і свобод людини, недопущення подібних порушень з боку органів державної влади, їх службових та посадових осіб у майбутньому; 5) результативність цієї дії знаходить свій вияв у юридичних наслідках для суб'єктів права: а) для потерпілої особи – у виплаті справедливої сатисфакції та відновленні порушеного права; б) для осіб, винних у порушенні конвенційних прав – притягнення їх до різних видів юридичної відповідальності (кримінальної або дисциплінарної), а також відшкодування матеріальної шкоди державі у порядку регресу.

4. Регулятивний вплив практики Європейського суду з прав людини

Реалізація ЄСПЛ наданих йому повноважень із застосування конвенційних норм та їх тлумачення, а також результати діяльності Суду Ради Європи є підставою для постановки питання про регулятивний вплив практики цієї міжнародної правозахисної інституції на юридичну діяльність в Україні. У гносеологічному плані важливе значення має і теоретичне

---

¹⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: проект Закону України № 8607 від 13.07.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64442 : Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Бочан проти України (№ 2)» від 05.02.2015. URL: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-6-pravo-na-spravedliviyy-sud>.

положення про те, що феномен регулятивного впливу практики ЄСПЛ має досліджуватися у взаємозв'язку із регулятивним впливом самої Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Принагідно зазначимо, що висвітлення особливостей регулятивного аспекту впливу практики Страсбурзького суду є неможливим без попереднього з'ясування сутності такої важливої загальнотеоретичної категорії, як правове регулювання. Такий підхід вважаємо єдино правильним, зважаючи на спорідненість понять «правовий вплив» та «правове регулювання», перше з яких за функціями та предметом впливу є значно ширшим та охоплює друге.

Осмислення існуючих в доктрині права наукових підходів до розуміння категорії «правове регулювання» дозволяє сформулювати таке судження про однойменний правовий феномен: правове регулювання – це здійснюваний громадянським суспільством та/або правовою державою за допомогою системи юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони та розвитку.

Запропонований підхід до розуміння досліджуваного поняття в контексті Конвенції та практики ЄСПЛ вимагає свого корегування в частині загальнотеоретичних категорій, що відображають правовий інструментарій, тобто юридичні засоби, які задіяні в цьому процесі. Йдеться, зокрема, про способи, методи та типи правового регулювання.

Традиційно вчені виокремлюють такі способи правового регулювання, як дозвіл, зобов'язання та заборону. У межах наявної правової доктрини такі способи правового регулювання як зобов'язання та заборони, що характерні для діяльності органів публічної влади, не викликають особливих заперечень. Проте дозвіл і його використання в аспекті досліджуваного регулятивного впливу Конвенції і практики ЄСПЛ є піддрунтям для наукової дискусії.

Передусім постає питання, чи може держава в особі уповноважених державних органів надавати дозвіл на реалізацію таких природних можливостей людини, як право на життя, особиста недоторканість, свобода думки і вираження поглядів тощо? З усією очевидністю відповідь на це питання матиме форму заперечення.

Як блюзнірська сприймається навіть згадка про те, що ці права людина отримує від держави. Роль останньої чітко визначена в ч. 2 ст. 3 Основного Закону України, а саме: утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а також у преамбулі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій зазначається, що високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

У зв'язку з цим виникає потреба у залученні до наукового обігу нового терміно-поняття, відмінного від «дозволу» як за своїм смисловим навантаженням, так і змістовним наповненням. Найбільш коректним для цього вважаємо поняття, словесним символом якого є «уможливлення». На підтвердження цієї тези наведемо трактування цього терміна, що знайшло своє відображення в довідковій літературі.

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «уможливлювати» інтерпретується як «робити можливим, забезпечувати можливість здійснення чого-небудь»²⁰.

Урахування викладеного вище дозволяє стверджувати, що здійснюваний регулятивний вплив Конвенцією та практикою ЄСПЛ здійснюється за допомогою і такого способу правового регулювання як «правове umożliвлення». Його сутність, на нашу думку, полягає у визнанні державою існуючого на європейському просторі каталогу основоположних прав і свобод людини, що формально закріплені Радою Європи у Конвенції, та їх забезпечення шляхом створення необхідних умов для втілення цих можливостей у життя.

Ми поділяємо думку тих правників, які метод правового регулювання інтерпретують як сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється вплив на поведінку суб'єктів суспільних відносин для забезпечення правопорядку²¹.

У правничій доктрині традиційно розрізняють два основні методи: 1) імперативний (ґрунтується на нерівності правового статусу суб'єктів, як учасників правовідносин; впорядкування їх поведінки здійснюється на основі субординації); 2) диспозитивний (ґрунтується на рівності правового статусу суб'єктів правовідносин, впорядкування поведінки яких здійснюється на основі координації).

Зважаючи на те, що діяльність органів публічної влади ґрунтується на зобов'язанні дотримуватися норм Конвенції в їх трактуванні ЄСПЛ, а також на забороні порушення конвенційних прав і свобод людини, поведінка таких суб'єктів упорядковується за допомогою імперативного методу правового регулювання. Підтвердженням цьому є галузева приналежність правовідносин, у межах яких забезпечується виконання постанов Страсбурзького суду (кримінально-процесуальні, адміністративно-процесуальні). Водночас цей метод правового регулювання містить і елементи диспозитивності. Йдеться про значний масив управоможень, що використовуються для впорядкування суспільних

---

²⁰ Уможливлювати. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*: 250 000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, С. 1506.

²¹ Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / Зайчук О. В. та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 391.

відносини, в межах яких людина як право-дієздатний суб'єкт права реалізує свої основоположні права і свободи, що гарантовані Конвенцією.

Важливим в рамках нашого дослідження є також з'ясування типу правового регулювання, що притаманний Конвенції і практиці ЄСПЛ.

Найбільш прийнятним вважаємо підхід вчених, серед яких М. В. Цвік, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, що виокремлюють такі типи правового регулювання, як загальнодозвільний та спеціально-дозвільний. Так, наприклад, П. М. Рабінович вказує на те, що залежно від співвідношення та способу поєднання загальних юридичних дозволів і загальних юридичних заборон, слід виділяти загальнодозволеній (можна робити все, крім того, що прямо заборонено законом) та спеціально-дозволеній (можна робити лише те, що прямо дозволено законом) типи правового регулювання²².

Наведене вище дає підстави для висновку про те, що діяльність органів державної влади, їх службових та посадових осіб упорядковується за допомогою спеціально-дозвільного типу правового регулювання, який передбачає наявність у таких суб'єктах: 1) державно-владних повноважень, що здійснюються як у рамках норм Конвенції, так і на виконання постанов ЄСПЛ (дозволена поведінка); 2) відповідних заборон на обмеження та порушення конвенційних прав і свобод людини; 3) зобов'язань щодо гарантування визначених Радою Європи можливостей людини.

Однак попередньо обґрунтований спосіб правового регулювання, яким є правове уможливлення, вказує на некоректність використання в рамках Страсбурзького правозахисного механізму загальнодозвільного типу правового регулювання. Аргументом на користь такого висновку є судження про конвенційні права людини як такі, що мають природне походження, а отже не потребують дозволу з боку держави. У зв'язку з цим вважаємо, що в аспекті Конвенції та практики ЄСПЛ для упорядкування поведінки людей як тип правового регулювання слід використовувати «загальне уможливлення».

Квінтесенцією існуючих у правничій науці типів правового регулювання є відповідні принципи, що лежать в їх основі. Що ж до пропонованого нами типу правового регулювання (загальне уможливлення), то є певна складність у відображенні його як відповідної основоположної ідеї. Зважаючи на цей факт, запропонуємо максимально лаконічне його пояснення у вигляді такої тези: правове уможливлення,

---

²² Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Львів : Край, 2007. С. 165.

як спосіб правового регулювання, апріорі хоча й не є дозволами з боку держави, проте мають бути гарантовані нею.

Зважаючи на те, що правове регулювання є складним та багатогранним явищем правової дійсності, важливим питанням є його видова диференціація, критерієм якої є масштаб здійснюваного впливу на суспільне життя. За цією підставою розрізняють: а) нормативне регулювання; б) індивідуальне регулювання²³.

З огляду на предмет дослідження та враховуючи викладені вище теоретичні положення, що відображають видову диференціацію категорії «правове регулювання», обґрунтовано вважаємо постановку питання про те, який із двох зазначених його різновидів здійснює Конвенція та практика Суду Ради Європи. Зважаючи на нормативно-правовий припис, закріплений у ч. 1 ст. 9 Конституції України, вважаємо аргументованим судження про здійснення Конвенцією, як частиною національного законодавства, нормативного регулювання суспільних відносин, що складаються в галузі забезпечення прав людини.

Не настільки однозначною є відповідь на питання щодо видової приналежності правового регулювання здійснюваного практикою ЄСПЛ, що її часто ототожнюють із сукупністю рішень цього міжнародного судового органу.

За усталеним у сучасній правничій науці підходом, такі рішення відносять до правозастосовних актів, що як відомо не містять норм права і не деталізують норм Конвенції, а отже не можуть здійснювати нормативного регулювання. Вони є об'єктивованим результатом вирішення конкретної юридичної справи щодо порушення державою конвенційних прав і свобод людини. Про це свідчить резолютивна частина цих рішень, у якій встановлюється факт правопорушення, а також міститься припис, адресований державі щодо необхідності вжиття заходів індивідуального характеру. Саме через цей зобов'язуючий припис і здійснюється індивідуальне правове регулювання поведінки персоніфікованих суб'єктів суспільних відносин, якими є держава в особі її уповноважених органів влади та скаржник.

Принагідно слід зазначити, що регулятивний вплив рішень ЄСПЛ не обмежується їх резолютивною частиною. Його може здійснювати і мотивувальна частина рішення за умови відображення в ній правової позиції Страсбурзького суду, що склалася на основі усталеної судової практики. Проте правові позиції ЄСПЛ, як результат офіційного тлумачення конвенційних норм, не здійснюють самостійного регулювання суспільних відносин і лише в сукупності з нормою Конвенції можуть

---

²³ Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. Ю. А. Ведеріков. 2-ге вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. С. 381.

мати нормативний характер, зважаючи на те, що розраховані не на один випадок, а на всі подібні випадки застосування відповідної конвенційної норми.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати ряд суджень, що мають методологічне значення для розуміння характерних рис, притаманних регулятивному впливу Конвенції та практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні: а) конвенційний правопорядок, як результат такого впливу, забезпечується за допомогою особливого правового режиму, що являє собою поєднання способів, методів і типів правового регулювання; б) у рамках регулятивного впливу Конвенції та практики ЄСПЛ поведінка людини упорядковується не за допомогою загальнодозвільного типу правового регулювання, а за допомогою загального уможливлення як типу правового регулювання, в основі якого лежить ідея про те, що «правові уможливлення, як спосіб правового регулювання, апіорі хоча й не є дозволами з боку держави, проте мають бути гарантовані нею»; в) у межах досліджуваного аспекту дії Конвенції та практики ЄСПЛ поведінка суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями, упорядковується за допомогою імперативного методу правового регулювання, що не позбавлений і елементів диспозитивності; г) нормативне регулювання суспільних відносин, у межах яких утверджуються та забезпечуються права людини, здійснюється Конвенцією як частиною національного законодавства України; д) через зобов'язуючий припис, що міститься в резолютивній частині постанови ЄСПЛ проти України, здійснюється індивідуальне правове регулювання поведінки персоніфікованих суб'єктів суспільних відносин, якими є держава в особі її уповноважених органів та скаржника; е) правові позиції ЄСПЛ, як частина його постанов та результат офіційної інтерпретації конвенційних норм, не здійснюють самостійного регулятивного впливу на суспільних відносини, а діють лише в сукупності із закріпленими у Конвенції правилами поведінки, що тлумачаться, а отже мають нормативний характер.

ВИСНОВКИ

Узагальнення усіх попередньо зроблених висновків дає підстави для таких суджень про існуючі аспекти впливу практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні:

1) інформаційно-психологічний вплив практики ЄСПЛ виявляється у доведенні до відома суб'єктів, які на професійній основі здійснюють юридичну діяльність, ухвалених Судом Ради Європи рішень шляхом їх опублікування у визначених офіційних виданнях з метою формування у зазначених суб'єктів поглядів на зміст і обсяг конвенційних прав

людини та її основоположних свобод в інтерпретації ЄСПЛ, гарантії їх реалізації, а також правових настанов щодо необхідності обов'язкового урахування результатів правороз'яснювальної діяльності Страсбурзького суду в теоретичній і практичній правничій діяльності;

2) соціально-правовий аспект впливу практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні відбувається через ланку, якою є члени суспільства та їх об'єднання, що, звертаючись до відповідних суб'єктів нормотворчої або правозастосовної діяльності, наголошують на необхідності урахування правових позицій Страсбурзького суду при ухваленні ними різного роду рішень. Разом з тим соціально-правовий вплив практики ЄСПЛ відбувається і в зворотному порядку, тобто у тих випадках коли відповідні органи державної влади, їх службові та посадові особи, ухвалюючи власні рішення спираються на практику ЄСПЛ, що також, безсумнівно, зумовлює вплив на правосвідомість членів суспільства;

3) охоронний аспект впливу практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні – це дія рішень Страсбурзького суду на правосвідомість і поведінку суб'єктів правоохоронної діяльності з метою запобігання порушенню конвенційних прав людини та її основоположних свобод, припиненню фактів порушень норм Конвенції, притягнення до юридичної відповідальності посадових і службових осіб, винних у порушенні конвенційних норм, відновлення, за наявності такої можливості, порушених прав або свобод скаржника, а також матеріального відшкодування завданої йому шкоди з боку держави;

4) регулятивний вплив Конвенції та практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні – це їх дія на суспільні відносини, поведінку суб'єктів з метою їх упорядкування, охорони та розвитку, проявами якої є нормативне регулювання, що здійснюється мотивувальною частиною постанов Страсбурзького суду у сукупності з нормою Конвенції, зміст якої роз'яснюється, та/або індивідуальне регулювання, що здійснюється резолютивною частиною постанов Суду Ради Європи.

АНОТАЦІЯ

В розділі з'ясовані та охарактеризовані можливі аспекти правового впливу практики Європейського суду з прав людини на національну юридичну діяльність. Стверджується, що під правовим впливом слід розуміти різноаспектну дію юридичного феномену (зокрема, практики ЄСПЛ) на свідомість та поведінку людей, що може відбуватися як без участі правового регулювання, так і одночасно з ним. Автором наголошується, що вплив практики ЄСПЛ на юридичну діяльність розпочинається з інформаційної та психологічної дії на суб'єктів права.

Визначено джерела, засоби, об'єкт, методи та цілі інформаційно-психологічного впливу.

Акцентується, що соціальний-правовий аспект впливу характеризується дією правових позицій ЄСПЛ на правосвідомість та поведінку суб'єктів юридичної діяльності, результатом чого є позитивні зміни у взаємовідносинах між громадянським суспільством (або окремими його представниками) та правовою державою, як наслідок утвердження ідеї верховенства права, цінності конвенційних прав людини та її основоположних свобод в національній правовій системі України. Обґрунтовується, що під впливом правових позицій Страсбурзького суду формується нове конвенційне мислення, яке дозволяє членам суспільства усвідомити дійсні європейські цінності, досягнути актуальний зміст та обсяг прав і свобод людини, визначити для себе ефективний алгоритм дій для їх захисту, створювати умови для недопущення їх порушення.

Встановлено, що об'єктом охоронного впливу практики ЄСПЛ є правосвідомість та поведінка як працівників правоохоронних органів, так і інших суб'єктів, що дотичні до здійснення правоохоронної функції. Засобом здійснення правоохоронної функції держави є правоохоронні відносини. Наголошується, що констатація ЄСПЛ у своїй постанові, що набула властивості остаточної, порушення норм Конвенції з боку держави і є тим преюдиціальним фактом, що, по-перше, виключає можливість держави-відповідача оспорювати таке рішення; по-друге, слугує підставою для виникнення нових правоохоронних відносин, в межах яких уповноважені державні органи зобов'язані вжити заходів індивідуального характеру стосовно тих осіб, чиї діяння призвели до порушення конвенційних прав скаржника.

Обґрунтовано висновок про необхідність запровадження солідарної відповідальності для всіх службових та посадових осіб, чиї дії або рішення призвели до звернення в Суд Ради Європи та констатацію останнім факту порушення конвенційних прав або основоположних свобод людини.

Феномен регулятивного впливу практики ЄСПЛ досліджено у взаємозв'язку із регулятивним впливом самої Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Стверджується, що регулятивний вплив Конвенції та практики ЄСПЛ здійснюється за допомогою такого способу правового регулювання як «правове уможливлення». Поведінка органів публічної влади упорядковується за допомогою імперативного методу правового регулювання. Водночас цей метод правового регулювання містить і елементи диспозитивності. Наголошується, що в аспекті Конвенції та практики ЄСПЛ, для упорядкування поведінки людей як тип правового регулювання слід використовувати «загальне уможливлення».

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь : Перун, 2004. 1728 с.
2. Чистоклетов Л. Г., Шишко В. Й. Інформаційно-психологічні впливи як невід’ємна складова парадигми інформаційної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія психологічна)*. 2012. № 2 (1). С. 183–193.
3. Харченко О. В. Поняття «інформація» в юридичній науці та законодавстві України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 119–124.
4. Немцева О. О. Структура інформаційно-психологічного впливу. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2015. № 4. С. 42–47.
5. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. 2-ге вид., стереотип. Львів : Новий світ – 2000, 2004. 380 с.
6. Серета М. Мирні зібрання у практиці адміністративних судів 2015: масштаби змінилися, проблеми лишилися. Центр політико-правових реформ. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/20871282-mirni-zibrannya-u-praktitsi-administrativnih-sudiv-2015-masshtabi-zminilisya,-problemi-lishilisya>.
7. Мірошниченко О. А. Право власності в розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. № 2. С. 371–374.
8. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі “Schalk and Kopf v. Austria” від 24.06.2010 (Application № 30141/04). URL: <http://hudoc.echr.coe.int>.
9. Журавльова Г. Принцип гендерної рівності: Україна та міжнародний досвід. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 2/1. С. 63–71.
10. Щодо змін у законодавстві у зв’язку з ратифікацією Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) : Роз’яснення Міністерства юстиції України від 14.04.2011 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0027323-11>.
11. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монографія. Київ, 2000. 600 с.
12. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь / Лібанова Е. М. та ін. Київ, 2013. 50 с.
13. Сердюк І. А. Основи теорії правоохоронних відносин : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2010. 196 с.
14. Про відкриття дисциплінарної справи стосовно судді Вищого адміністративного суду України : Ухвала Першої дисциплінарної палати

Вищої Ради правосуддя від 17 лютого 2017 року № 280/1дп/15–17. URL: http://www.vru.gov.ua/add_text/226.

15. Рішення Першої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 2 листопада 2017 року № 3549/1дп/15–17. URL: http://www.vru.gov.ua/add_text/226.

16. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

17. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 18.09.2018 № 2548-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2548>.

18. Чому ЄСПЛ у рішенні по справі «Устименко проти України» констатував порушення національними судами принципу правової визначеності. URL: <https://protocol.ua>.

19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : проект Закону України № 8607 від 13.07.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64442. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Бочан проти України (№ 2)» від 05.02.2015. URL: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-6-pravo-na-spravedliviy-sud>.

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.

21. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / Зайчук О. В. та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

22. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2007. 192 с.

23. Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. Ю. А. Ведеріков. 2-е вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 468 с.

Information about the author:

Zavhorodnii Vitalii Anatoliyovich,

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Theory and History of the State and Law

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine